

نمادشناسی مهرهای ساسانی^۱

نیلوفر مرندي^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۵/۰۳

فتانه محمودی^۳

تاریخ تصویب: ۱۳۹۶/۰۲/۲۵

چکیده

نقوش مهرهای ساسانی که در قالب نقوش جانوری، گیاهی، انسانی و ... ارائه شده‌اند، حاکی از تأثیر نمادهای اساطیری و باورهای مذهبی هستند. بخش عمده این نگاره‌ها از نماد فره ایزدی و ایزدان دین مزدیسنا و بخشی نیز از سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها اقتباس شده‌اند. هدف از ارائه این مقاله، بررسی نقوش مهرهای ساسانی و همچنین علت استفاده و کاربرد این مهرهاست. پرسش‌های پژوهش عبارتند از: ۱- چه اهدافی در پی کاربرد مهرها در دوره ساسانی وجود داشته است؟ ۲- مضامین و مفاهیم به کار رفته در نقوش مهرها کدامند و چه ارتباطی با باورهای دینی و اساطیری دوره ساسانی داشتند؟ نگارنده برای پاسخ به این پرسش‌ها، ابتدا توضیحی در مورد کاربرد مهرها و فیزیک مهرهای ساسانی خواهد داشت؛ سپس به شرحی در مورد نماد و اسطوره می‌پردازد و در نهایت، با ارائه تعدادی از مهرهای ساسانی، نقوش این مهرها را تفسیر خواهد کرد. نتیجه پژوهش این است که: اعتقادات مذهبی و اسطوره‌ای فرد در انتخاب نقش مهر، بیش‌ترین تأثیر را داشته است. در مورد کاربرد این مهرها، باید گفت که، علاوه بر استفاده به‌عنوان سند مالکیتی، نقش طلسمی نیز داشته‌اند و این نکته در انتخاب نقش مهرها بسیار حائز اهمیت بوده است.

واژگان کلیدی: مهرهای ساسانی، نقوش نمادین، اسطوره

۱- مقدمه

یکی از هنرهای که در دوره ساسانی بسیار رونق داشته، هنر حکاکی روی سنگ‌های نفیس و نیمه نفیس بوده است که از آن به‌عنوان «مهر» یاد می‌شود. آنچه که بیش از همه در مهرهای ساسانی جلب نظر می‌کند، تنوع چشمگیر نقوش حک‌شده روی مهرهاست و این پرسش در ذهن بیننده مطرح می‌شود که این نقوش چه معنایی دارند؟ پاسخ این است که این نقوش، تنها جنبه تزئینی ندارند؛ بلکه به مفاهیم اساطیری و نمادین دلالت دارند و برای شناخت آن، باید به شناخت اسطوره‌ها و نمادهای مرتبط با آن پرداخته شود.

در این مقاله، سعی بر آن است که، به جنبه‌های اساطیری و معنای نمادین نقوش و تفاسیر مرتبط با آن پرداخته شود. نگارندگان، ابتدا توضیحی در مورد اسطوره و نماد خواهند داشت و سپس نقوش نمادین مهرهای ساسانی را در پنج گروه: ایزدی و انسانی، جانوری، گیاهی، جمادات- اجرام سماوی و منو گرام‌ها ارائه خواهند کرد.

۱-۱- پرسش پژوهش

۱-۱-۱- چه اهدافی در پی کاربرد مهرها در دوره ساسانی وجود داشته است؟
 ۱-۱-۲- مضامین و مفاهیم به‌کار رفته در نقوش مهرها کدامند و چه ارتباطی با باورهای دینی و اساطیری دوره ساسانی داشتند؟

۱-۲- فرضیه پژوهش

۱-۲-۱- در دوره ساسانی هدف مهم از استفاده مهرها، کارکرد طلسمی آن‌ها بوده است.
 ۱-۲-۲- تمامی نقوش مورد استفاده در این دوره، بر اساس باورهای اسطوره‌ای و فرهنگی مردم آن زمان، شکل گرفته‌اند و کاملاً هدفمند ترسیم و به‌کار برده شده‌اند.

۱-۳- پیشینه پژوهش

در رابطه با مهرهای ساسانی، پژوهش‌هایی توسط محققان ایرانی و خارجی صورت گرفته است که در اکثر موارد به توصیف مهرها و نقوش‌شان پرداخته شده است و در مواردی نیز به مفاهیم مهرها اشاره شده است. این پژوهش، از آن جهت تازه و قابل اهمیت است که، قصد شناسایی نمادهای به‌کار رفته در مهرهای ساسانی و آنالیز نقوش روی مهرها دارد و به بررسی مفاهیم نمادین اساطیری و مذهبی-آیینی

نقوش مهرهای ساسانی می‌پردازد. قابل ذکر است، در زمینه مهرهای ساسانی، محققان بسیاری کار کرده‌اند، که می‌توان به فیلیس اکرم، ایدت پرادا، گیرشمن، روبل گوبل و ریکا گیزلن اشاره کرد که هر کدام سعی در شناسایی نقش و کارکرد مهرهای ساسانی داشته‌اند. همچنین در این زمینه، پژوهش‌هایی نیز پژوهش‌گران ایرانی در قالب پایان‌نامه و مقاله انجام داده‌اند. در رابطه با مهرهای ایران باستان، کتاب «مهر در ایران از آغاز تا صدر اسلام» از دکتر حسن طلائی (۱۳۹۲)، توسط انتشارات سمت منتشر شده است؛ بخشی از این کتاب، به مهرهای ساسانی اختصاص داده شده است. محمد جواد جدی (۱۳۸۷)، در فصلی از کتاب «مهر و حکاکی در ایران»، راجع به مهرهای ساسانی نیز توضیحاتی ارائه کرده است. همچنین مصباح اردکانی و ابوالقاسم دادور (۱۳۸۷)، در مقاله «نقش‌مایه زن بر روی مهرهای ایران از دوره پیش خطی تا پایان دوره ساسانی» به نقوش زن و جایگاه زن بر روی مهرهای دوره ساسانی پرداخته‌اند. مهران هوشیار و مولود اسلامی (۱۳۸۸)، در مقاله «بررسی مهرهای ساسانی موزه آذربایجان تبریز» به بررسی مهرهای ساسانی موزه آذربایجان تبریز پرداخته‌اند و مهرها را به صورت تفکیک شده و خطی، به همراه نماد و مفاهیم اسطوره‌ای دینی، فرهنگی در جدولی آورده‌اند و در انتها به این نتیجه رسیده‌اند که، تمامی نقوش مورد استفاده در این دوره، بر اساس باورهای دینی، اسطوره‌ای و فرهنگی مردم آن زمان، شکل گرفته است. درباره مهرهای دوره ساسانی، پایان‌نامه‌هایی نیز کار شده است؛ محدثه ملکان (۱۳۹۰)، در پایان‌نامه «بررسی ارتباط نقوش و کتیبه‌ها در مهرهای دوره ساسانی»، بیان می‌کند، کتیبه مهر - که اغلب کوتاه و در حاشیه مهر نوشته شده است - به مالک مهر و در صورت داشتن مقام و منصب اداری، به شغل او اشاره می‌کند. همچنین سمیرا داناسرشت (۱۳۹۱)، در پایان‌نامه «بررسی نمادهای اساطیر ایران بر روی مهرهای دوره ساسانی» به بررسی نقوش اساطیری مهرهای ساسانی پرداخته است.

۲- شناخت مهرهای ساسانی

در دوره ساسانی، حکاکی بر روی سنگ‌های نفیس و یا نیمه نفیس بسیار مرسوم بوده است و مهرها مورد استفاده عامه مردم بوده‌اند؛ گیرشمن می‌گوید: «برای فردوسی مؤلف شاهنامه، تاج و تخت و نگین، مظاهر قدرت شاهی در دوره ساسانی است؛ دوتای نخستین

از مهرهای ساسانی، کتیبه‌ای شامل نام صاحب مهر و در صورت داشتن جایگاه اجتماعی، سمت و عنوان فرد نیز حک می‌شده است. با توجه به اثر مهرهای به‌دست‌آمده بر روی گل‌مهرها در مکان‌هایی مانند تخت سلیمان و قصر ابونصر از دوره ساسانی، گروهی معتقدند که این گل‌مهرها به‌عنوان برجسب به بسته‌ها و یا درب کالا، برای تأیید کیفیت آن و یا تأیید صاحب مهر وصل می‌شدند و پس از جدا شدن از کالا، به‌عنوان گواهی و سند معاملات بازرگانی در آرشینو، نگه‌داری می‌شدند (Huff, 1987: 378).

تصویر ۱- نمونه مهرهای دوره ساسانی (www.sigilla.at).

ساخت مهرها تنها به‌منظور ارائه سند مالکیت نبوده است، بلکه هدف مهم‌تر و قابل‌توجه‌تر آن، کارکرد طلسمی این مهرهاست که از روزگاران کهن‌تر نیز رواج داشته است. برگزیدن نقوشی خاص برای حکاکی روی مهرها، علاوه بر این‌که، نشان‌دهنده علامت مشخص صاحب مهر بوده، برای انسان آن روزگار -که دائماً با خطرات گوناگون زمینی و آسمانی مواجه بود و ترس از دنیای ناشناخته اطرافش داشت- به‌منزله طلسمی محسوب می‌شده که مالک آن را در پناه خود از شر ارواح پلید نگاه می‌داشته است (بیانی، ۱۳۷۵: ۱۲). طرح‌های کنده‌کاری‌شده روی مهرها، احتمالاً نوعی اهمیت دفاعی داشته و به‌عنوان آویز در گردن‌بند یا دست‌بند نیز به کار می‌رفته است (پرادا، ۱۳۵۷: ۲۴). به نظر «آر. اس. کوک» مهر تراشان شرق باستان، محدود و مقید به‌ضرورت تجسم موضوعات مذهبی و اساطیری و یا اموری بودند که از حیث دفع بلا و تعبیه طلسمات

منحصراً مخصوص شاه بوده، اما نگین و مهر مورد استعمال عامه مردم بزرگ و کوچک، سرور و عامی، پیشوایان مذهبی و عمال دولتی یا بازرگانان بوده است» (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۴۰). در این دوره، مهر برای سه هدف و یا تلفیقی از هر سه هدف، ساخته می‌شد که عبارتند از: حفاظت از شیء در مقابل عوامل نحس، برای شناسایی تملک و تأیید امضاء، و هدف سوم، استفاده از مهر به‌عنوان چشم‌زخم» (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۹۷۹). مهرها و گل‌مهرهای ساسانی از پنج انبار مهم کشف‌شده‌اند: حدود ۵۰۰ مهر از قصر ابونصر در نزدیکی شیراز به‌دست‌آمده است. حدود ۳۰۰ مهر از تخت سلیمان در آذربایجان، حدود ۳۰ مهر از آق تپه یا ابیورد قدیم در ترکمنستان، بیش از ۶۰ مهر از تپه کبودان در گرگان و بیش از ۱۰۰ مهر گلی در یک انبار در دوین ارمنستان پیدا شده است. لازم به ذکر است که، این مهرها متعلق به دوره ساسانی و اوایل دوره اسلامی هستند (اشراقی و نادری قره‌بابا، ۱۳۸۶: ۱۳). در مورد کارکرد مهرهای ساسانی باید گفت -که بر اساس منابع به‌جای مانده از دوره ساسانی- پادشاهان ساسانی چند مهر مختلف داشتند و از هرکدام، برای تأیید فرمانی استفاده می‌کردند؛ در واقع، آنان کیسه کوچکی را پر از نمک می‌کردند و به سند می‌بستند و با نگین سلطنتی مهر می‌کردند و این علامت، غیرقابل‌نقص بودن پیمان محسوب می‌شده است (هرمان، ۱۳۷۳: ۴۱۷). در دوره ساسانی دو نوع مهر کاربرد داشته است: ۱- مهر اداری یا دولتی؛ ۲- مهر شخصی و یا غیردولتی.

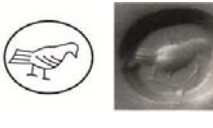

۲-۱- مهر اداری یا دولتی: مهر اداری برای موبدان و روحانیون آتشکده‌ها و یا افراد صاحب‌منصبی مانند آمارگر ساخته می‌شده است و مورد استفاده آنان بوده که احتمالاً این‌گونه مهرها از دوره سلطنت قباد اول، رواج پیدا کرده است و از نظر شکل، مهرهای اداری بزرگ‌تر از مهرهای غیر اداری بودند (Perkhanian, 1997: 214). این‌گونه مهرها معمولاً دارای شعاری بودند که در کنار نقش حک می‌شد و یا دارای نقش منو گرام و یا نشان‌های ساسانی بودند که بر اساس نظر محققان، تنها روحانیون و افراد خاص، معانی و رمز این نشان‌ها را می‌دانستند.

۲-۲- مهر شخصی و یا غیردولتی: این مهرها نیز احتمالاً، به‌جای امضاء یا برای تأیید آنچه صاحب مهر فرستاده است، به‌کاربرده می‌شد و در بعضی موارد نام صاحب مهر، روی آن نوشته می‌شد. این‌گونه مهرها، نقوش متنوعی داشتند. باید متذکر شد که در بسیاری

پهلوی حک شده است؛ در میان این خطوط، بیش تر عبارتی دیده می شود که مؤمنان زرتشتی را به داشتن اعتماد به ایزدان دعوت می کند؛ این عبارت می رساند که، موضوعات محکوک در برخی از سنگ های پربها، فقط صحنه های کوچک ساده نیستند، بلکه دارای معانی سحرآمیزی برای جلب لطف یا حمایت نیروهای خدایی برای مالکان آنها است (گیرشمن، ۱۳۹۰: ۲۴۴).

واجد ارزش بود؛ زیرا به رغم اهمیت کاربردی دنیوی، به جای امضاء در الواح گلی، مهرها از ارزش نمادین، عمدتاً به لحاظ دفع شر و دور کردن اهریمن نیز برخوردار بودند که این جنبه نمادین در چگونگی موضوع نقوش، عامل تعیین کننده بوده است (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۵۰۰). همچنین قابل ذکر است که، روی برخی از مهرهای دوره ساسانی، نوشته ای به خط

جدول ۱. نمونه مهرهای ساسانی (مأخذ طرح شماتیک: نگارندگان)

				نقوش انسانی
نیم تنه	زوج	کیومرث	زن	
				
ایزد	ایزدان	ایزد و اجرام سماوی	لاماسو	
				نقوش جانوری
عقاب	خروس	خرس	جانوران ترکیبی	
				
کبوتر	اردک	عقرب	سیمرغ	
				نقوش گیاهی
گل لاله	درخت زندگی	درختچه	گل رز	
				
گوزن و ماه و ستاره	آتشدان و ماه و ستاره	جانور و اجرام سماوی	انسان و اجرام سماوی	
				منو گرام
منو گرام	منو گرام	منو گرام	منو گرام	

مأخذ تصاویر مهرها (Brunner, 1978: 35)

نقوشی مانند آیین قربانی کردن، رقص آیینی، زوج، نقش نبرد انسان با هیولا، نقش دست و روحانی در حال تقدیس آتش؛ که نگارنده آنالیز خطی این مهرها را در جدولی ارائه کرده است.

جدول ۲. مهرهای نمادهای انسانی و ایزدی (مأخذ: نگارندگان)

نمادهای ایزدی و انسانی		
نمونه‌ها	عناصر	مفاهیم نمادین
	دختر رقصنده دستار	• رقص جشن آبریزگان • نماد آیین دیونیزوس و باکوس • نماد آناهیتا • دستار: نماد فره ایزدی
	روحانی آتش و آتشدان ستاره شش پر هلال ماه	• روحانی: در حال فدیه دادن • آتش: نماد پسر اهورامزدا و تجلی فره • آتشدان: نماد درگاه بهشت • هلال ماه و ستاره: باروری و حاصلخیزی
	انسان هیولا (شیر)	• انسان: نماد نیروی خیر و اهورایی • هیولا: نماد نیروی شر و مظهر بلیات آسمانی
	دست بال روبان	• دست: نماد دعا و نیایش • نماد پیروزی • بال و روبان: نماد فره ایزدی

۳-۲- نمادهای جانوری در مهرهای ساسانی

در دوره ساسانی، نقش جانوران در آثار هنری بسیار کاربرد داشته است؛ به خصوص، نقش نمادین حیوانات را می‌توان در مهرهای این دوره مشاهده کرد. بسیاری از جانوران مانند سگ، خروس، گاو و غیره، در نزد ایرانیان دوره ساسانی احترام خاصی داشتند. ایزدانی مانند تیشتر و بهرام، بیشتر به شکل جانوران ظاهر می‌شدند و این تجلی دون شأن ایزدان نبود، بلکه به افتخار و ابهت آنان نیز می‌افزود؛ به همین دلایل بود که در اساطیر زردشتی، جانوران تجلی چشمگیری یافتند.

نقوش حیوانی از دیرباز در هنر ایرانی اهمیت داشته است. این نقوش گاه به سبب کاربردشان از جنبه کشاورزی و تغذیه، به عنوان نمادی از خدایان، سلطنت و یا عناصری از کائنات به شمار آمده‌اند. در برخی منابع، نگاره بزکوهی، نماد حیوانی از گیل‌گمش، شاه خدای سومری و نیز ارباب حیوانات و نشانه آناهیتا، ایزد باران است. در دوران پیش از تاریخ نگاه‌های بزکوهی بر سنگ‌ها نقاشی و حک می‌شد و سفال‌گران شوش همواره قرص ماه یا دیگر نگاره‌های نمادین را

۳- نمادگرایی نقوش مهرهای دوره ساسانی

نکته قابل توجه در نقوش مهرهای ساسانی، اهمیت اسطوره‌ها و نمادهای مرتبط با آن است. بیش‌تر این اسطوره‌ها، اسطوره‌های زردشتی هستند. بنابراین، می‌توان نقوشی را روی مهرها مشاهده کرد که از آیین و رسوم زردشتی حکایت دارند و گویای نگرش مذهبی و اسطوره‌ای مردم عصر ساسانی هستند. نگارنده در جدولی، نقوش مهرهای ساسانی را بر اساس تقسیم‌بندی ذکرشده در بالا ارائه داده است. البته باید متذکر شد که این جدول، شامل همه نقوش مهرهای ساسانی نیست؛ زیرا نقوش مهرهای ساسانی تنوع زیادی دارند؛ در اینجا، متداول‌ترین نقوش برگزیده شد. نمادهای به‌کار رفته در مهرهای دوره ساسانی را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

- ۱-۳- نقوش نمادین انسانی و ایزدان اسطوره‌ای؛
- ۲-۳- نقوش نمادین جانوری؛
- ۳-۳- نقوش نمادین گیاهی؛
- ۴-۳- نقوش نمادین جمادات و اجرام سماوی؛
- ۵-۳- منوگرام‌ها.^۱

هر یک از این نمادها، به‌صورت منفرد و یا ترکیبی در مهرهای ساسانی به‌کار رفته است. نگارنده، نمادهای به‌کار رفته در نقش مهرهای دوره ساسانی را با ارائه جدول‌هایی بررسی خواهد کرد.

۳-۱- نمادهای انسانی و ایزدان اسطوره‌ای در مهرهای ساسانی

تصویر ۲- مهر ساسانی از جنس عقیق و با نقش زنی نشسته که جامی در دست دارد (www.sigilla.at).

روی تعدادی از مهرهای دوره ساسانی نقش انسان و یا نقوش ایزدی با تجسم انسانی دیده می‌شود که هر یک نماد ایزدی خاص هستند و معانی نمادین ویژه‌ای نیز دارند؛^۲ نمادهای ایزدی که در مهرهای دوره ساسانی دیده می‌شود عبارتند از: ایزد آناهیتا، ایزد میترا، ایزد بهرام، ایزد آذر، ایزد تیشتر و نقوش موجودات مقدسی مانند پوتو^۳ و انسان- خروس، نقش انسانی کیومرث،

۸۱). نقش این جانور اسطوره‌ای بر روی بسیاری از مُهرهای به‌دست‌آمده از دوره ساسانی دیده می‌شود که در واقع، جنبه طلسمی و محافظتی برای مالک مُهر داشته است.

تصویر ۳- مُهر ساسانی نقش گرگی که به دو کودک شیر می‌دهد، اسب بالدار و سیمرغ، قرن چهارم میلادی (www.britishmuseum.org). (آنالیز خطی: نگارندگان)

۳-۲-۲-۲-۳- سیمرغ: نام دیگر این پرنده عنقا است و برخی به جنس ماده این پرنده عنقا گفته‌اند (صدری، ۱۳۸۴: ۲۳۵-۲۳۶). پراکندن تخمه میوه‌ها مشخصه خفاش میوه است و مؤلفه سگ را می‌توان به‌وسیله ارتباط نزدیک سیمرغ با ستاره سگ، سیروس یا تیشتر که درخشان‌ترین ستاره از مجموعه کلب اکبر است توجه کرد؛ و در مورد طاووس باید گفت که این پرنده منادی فصل بارانی است و این خصیصه سیمرغ نیز هست (قلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۴۴-۱۴۳). نقش سیمرغ با سر شیر و یا سگ می‌تواند دلالتی بر ایزد مهر باشد و نیز بال و پر که در هنر ساسانی نمادهایی از ایزد بهرام هستند و شاهان ساسانی به لحاظ نیاز به افزایش قدرت قره ایزدی به حمایت این ایزد نیازمند بودند و بنابراین او را ستایش می‌کردند و نیز دم طاووس (نماد زیبایی) این جانور، شاید نمادی از زیباترین ایزد بانوان یعنی آناهیتا باشد. سیمرغ نماد جبریل، عقل فعال، روح‌القدس و فرشته بالدار به‌شمار می‌رود. سیمرغ در شاهنامه و اوستا و روایات پهلوی، موجودی خارق‌العاده و شگفت است و به «پادشاه مرغان» شهرت یافته است. از جانب اهورامزدا به زرتشت سفارش می‌شود که «پری از او را بر تن خود بمالد و آن را تعویذ خود گرداند» (زکریایی کرمانی، ۱۳۸۵: ۱۴۴).

میان شاخ‌ها و تنه بزکوهی می‌نهادند و تعداد زیادی از آب‌خوری‌های سفالین شوش در هزاره‌های سوم و چهارم، غیر از حاشیه نقشی جز این ندارند (افضل طوسی، ۱۳۹۱: ۵۶). حیوانات شاخ‌دار در ابتدا به لحاظ شباهت ظاهری شاخ با هلال ماه، از نمادهای ماه محسوب می‌شدند. گوسفند و خرگوش با گوش‌های شبیه به هلال ماه از دیگر نمادهای حیوانی ماه هستند. گراز نیز در ابتدا به‌عنوان نماد ماه ظاهر شد؛ ولی بعدها به تملک خورشید درآمد. عقرب با شاخک‌هایش که شبیه هلال ماه است، مار شاخ‌دار که بعدها تهدیدی برای درخت زندگی به شمار می‌آمد و مژگان بلند از دیگر نمادهای ماه محسوب می‌شدند. از میان گیاهان، گل نرگس که زردرنگ است و نیلوفر آبی نیز متعلق به ماه می‌باشند (افضل طوسی و حسن پور، ۱۳۹۱: ۱۴۲). نقش جانوران را در مُهرهای ساسانی می‌توان به دو گروه تقسیم کرد؛ این جانوران به‌صورت منفرد و یا ترکیبی نقش شده‌اند و عبارتند از:

۱-۲-۳- جانوران حقیقی؛

۲-۳- جانوران اسطوره‌ای.

۱-۲-۳- جانوران حقیقی: جانوران حقیقی عبارتند

از: گاو، اسب، شیر، گوزن، خرگوش، عقرب، سگ، گرگ، فیل، قوچ، خرس، ماهی و پرندگانی مانند اردک، کلاغ، خروس و عقاب.

۲-۳-۳- جانوران اسطوره‌ای: جانوران اسطوره‌ای

عبارتند از: لاماسو، سیمرغ و اسب بالدار. نگارنده نقوش آنالیز شده و مفاهیم نمادین آن‌ها را در جدولی ارائه کرده است.

۱-۲-۳-۳- لاماسو: گاو بالدار و یا لاماسو یک

موجود اسطوره‌ای محافظ است که با بدن گاو نر و یا شیر و بال عقاب و سر انسان نشان داده شده است. سابقه نقش لاماسو در آثار هنری به تمدن بین‌النهرین و تمدن هخامنشی ایران باستان می‌رسد. در این تمدن‌ها، لاماسوها ارواح نگهبان به شمار می‌رفتند و از افراد در برابر نیروهای اهریمنی دفاع می‌کردند و نیز واسطه اظهار بندگی انسان در مقابل خداوند بودند که مواهب ایزدی را برای انسان فرو می‌فرستادند (ژیران، ۱۳۸۵: ۸۹). این موجود احتمالاً نمادی از گوبدشاه اسطوره‌ای است که روح محافظ جانوران نیز بود. بر اساس اسطوره‌های ایران باستان، گوبدشاه که در ایرانویج در کشور «خنیره» می‌زیسته است، از پای تا نیمه‌تن گاو و از نیمه‌تن تا بالا انسان بوده و وظیفه‌اش ریختن «ژوهر» در دریاست تا بدین‌وسیله جانوران مودی و یا خرفستران از بین روند (تفضلی، ۱۳۶۴:

جدول ۳ و ۴. نمادهای جانوران حقیقی (مأخذ: نگارندگان)

نمادهای جانوران حقیقی		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
 عقرب	عقرب	• عقرب: نماد صورت فلکی عقرب نمادی از ایشره (ایزد بانوی باروری) نمادی از هلال ماه و باروری
 سگ	سگ	• سگ: نماد نگاهبانی نماد ستاره هفتورنگ پیام آور ماه
 گرگ	گرگ دو کودک ستاره و هلال ماه	• گرگ ماده ۱ و دو کودک: نماد افسانه رموس و رومولوس • ستاره و ماه: نماد باروری
 فیل	فیل	• فیل: نماد قدرت، حکومت صبر، فهم، سعادت و زناشویی
 قوچ	قوچ با روبان ماه ستاره	• قوچ: نماد باروری نعمت، نماد فره، نماد ایزد بهرام، نماد خورشید و ماه • ماه و ستاره: نماد باروری

نمادهای جانوران حقیقی		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
 کلاغ	کلاغ	• کلاغ: نماد ایزد بهرام یکی از نمادهای کیش مهر نماد هوش و ذکاوت
 عقاب (شاهین)	عقاب	• عقاب: نماد فره ایزدی نماد ایزد بهرام نماد خورشید
 شیر	شیر	• شیر: نماد خورشید، شهریاری نماد زروان، نماد برج اسد و فصل حاصلخیزی، نماد قدرت و باروری زمین، نماد میترا
 گوزن	گوزن درخت	• گوزن: نماد قدرت، شاخ هایش نماد بر تو خورشید، نماد ماه و باروری، نماد ایزد بهرام • درخت: نماد حاصلخیزی و باروری
 خرگوش	خرگوش ماه ستاره	• خرگوش: نماد ماه و باروری و نگهبانی • ماه و ستاره: نماد باروری

جدول ۵ و ۶. نمادهای جانوران حقیقی (مأخذ: نگارندگان)

نمادهای جانوران حقیقی		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
 کلاغ	کلاغ	• کلاغ: نماد ایزد بهرام یکی از نمادهای کیش مهر نماد هوش و ذکاوت
 عقاب (شاهین)	عقاب	• عقاب: نماد فره ایزدی نماد ایزد بهرام نماد خورشید

نمادهای جانوران اسطوره ای		
 لاماسو	لاماسو: سر انسان بدن گاو تر و با شیر و بال عقاب	• لاماسو: نماد گویدشاه روح محافظ جانوران
 سیمرغ	سیمرغ: ترکیبی از شیر، سگ خفاش و طاووس	• سیمرغ: نماد بارآوری و برکت و باران زایی، نماد عقل کل نمادی از ایزد بهرام و ایزد مهر

نمادهای جانوران حقیقی		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
 خرس	خرس	• خرس: نماد شجاعت و دلیری نماد صورت فلکی دب اکبر
 ماهی	ماهی	• ماهی: نماد برکت و باروری نماد الهه آناهیتا نماد برج حوت نماد گر ماهی
 اردک	اردک	• اردک: نماد آب و حاصلخیزی
 خرس	خرس هلال ماه	• خرس: نماد قدرت پیش بینی نماد طلوع خورشید نماد ایزد سروش • ماه: نماد باروری و حاصلخیزی
 طاووس	طاووس	• طاووس: نماد فصل بهاری نماد نیروی نیک و درمانبخش

می‌شده است. همچنین در اوستا از هوم به‌عنوان دور دارنده مرگ یادشده و مورد تقدیس قرار گرفته است (عقیقی، ۱۳۸۳: ۳۵).

حده | ۷. نمادها، گاه، (مأخذ: نگارندگا،)

نمادهای گیاهی		
نمونه‌ها	عناصر	مفاهیم نمادین
	شکوفه انار بال	• انار: نماد باروری و حاصلخیزی • نماد بیمرگی، نماد آناهیتا • بال: نماد فره ایزدی
	لاله سه شاخه ای روبان	• لاله: نماد ایزد اشتاد، نماد باروری، رشد و فرخندگی • نماد صبر و تقوا • روبان: نماد فره ایزدی
	گل رز روبان	• گل رز: نماد ایزد دئنا • روبان: نماد فره ایزدی
	درخت دو قوچ ماه و ستاره	• درخت: نماد نیروی مقدس • نماد برکت و نیکسالی • قوچ: نماد باروری و فره ایزدی • محافظ درخت • ماه و ستاره: نماد حاصلخیزی

یکی دیگر از آیین‌های زردشتی مرتبط با گیاه، برسُم گرفتن است. برسُم را از شاخه‌های درختانی مانند انار، درخت گز و یا هوم به‌اندازه معینی می‌چیدند و به هم می‌بستند و در مراسم مذهبی، روحانیون زرتشتی به نشانه سپاس از گیاه و طبیعت در مقابل آتش به دست می‌گرفتند. به گفته پلوتارخ، اولین برسُم توسط زروان به فرزندش اورمزد داده‌شده است تا این‌که، از این پس برای او نیایش و قربانی کند.

احتمالاً مراد از برسُم به دست گرفتن در نزد زرتشتیان، احترام و بزرگداشت گیاه و نباتات است که مانند سایر مواهب طبیعی مفید بوده‌اند (زکریایی کرمانی، ۱۳۸۵: ۱۱۶). گیاهان موردتوجه در ایران باستان مانند انگور، انار، خرما، گل رز، گل لاله و نیلوفر در هنرهای مختلف دوره ساسانی متجلی شده‌اند؛ نقوش و نمادهای گیاهی حک‌شده روی مهرهای این دوره، عبارتند از: انار، گل لاله، گل رز، درخت نخل و یا درخت مقدس. نگارندگان، با ارائه جدولی به تفسیر نمادین این نقوش می‌پردازند. در ایران دوره هخامنشی و ساسانی درخت نخل، انجیر، درخت سدر، زیتون و چنار در ایران مقدس شمرده‌شده می‌شوند (دادور و منصور، ۱۳۸۵: ۱۰۰). نمونه‌هایی از درخت نخل را در گچ‌بری‌های بیشاپور می‌توان دید -که درون این کنگره‌ها یک درخت خرما، تزیینی سر برافراشته است- هر نخل، دو جفت برگ خرما به شکل بال دارد

سیمرغ دارای طبایع مختلف شیر، سگ و پرنده بوده است. سر این جانور، کمی شبیه گرگ و کمی شبیه شیر یا پلنگ است. تنه آن، حیوان پستانداری را نمایش می‌دهد. پاها و بال‌ها به عقاب می‌ماند و تجسم الهه بزرگ آب‌های آسمانی و زمینی یعنی «اردوی سورا» یا به نام معروف‌تر «ناهید» بوده است (افضل طوسی و حسن پور، ۱۳۹۱: ۱۵۲).

۳-۲-۳-۳-اسب بالدار: نقش اسب در اشکال مختلف خود، به‌صورت جفت روبه‌روی هم، یا منفرد و یا در حال چرا، بر روی آثار هنری ساسانی به‌ویژه مهرهای این دوره آمده است. در بیش‌تر مواقع با بال تصویر شده است. احتمالاً نشانه‌ای از فره‌وشی جانوران و یا از نظر اکرمین نشانه‌ای از صور فلکی فرس اعظم است (پوپ و اکرمین، ۱۳۸۷: ۶۷) از نظر گوبل، نقش اسب بالدار نماد آذرگشسب -که معنای تحت‌اللفظی آن آتش اسب نر است- می‌تواند باشد و نیز همان‌طور که ذکر گشت نقش این جانور بر روی مهرهای ساسانی، می‌تواند نشانه‌ای از ایزد بهرام و یا ایزد تیشتر باشد که به مالک مهر پیروزی و برکت اعطاء می‌کرده- اند (گوبل، ۱۳۸۴: ۶۴).

۳-۳- نقوش نمادین گیاهی در مهرهای ساسانی

در دنیای باستان، چه گیاه و چه جانور جلوه‌ای از قداست هستند و در جادوی درمان و کشاورزی نقشی مهم ایفا می‌کنند. درواقع در جوامع باستان، گیاه و یا جانور کارکردی نمادین دارند و هر یک دارای صفاتی ویژه می‌باشند (اسماعیل پور، ۱۳۷۷: ۷۱). در میان شش و یا هفت امشاسپند، امشاسپند آمرداد حامی زندگی گیاهی است و سرور گیاهان به شمار می‌رود (آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۹: ۱۶-۱۹). در اساطیر، معمولاً نام خرداد و آمرداد باهم ذکر می‌شوند، زیرا این دو امشاسپند با آب و گیاه مرتبط هستند و هدایای آنان ثروت و رمه چهارپایان است، به‌گونه‌ای که این دو، نماینده آرمان‌های نیرومندی، سرچشمه زندگی و رویش هستند (هینلز، ۱۳۹۱: ۷۵). در آیین زردشتی، گیاهان از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند؛ از برخی گیاهان مقدس در متون مذهبی نام‌برده شده است. گیاه هوم یکی از گیاهان مهم در آیین زردشتی است. در واقع، هوم در دنیای مینوی، ایزد است و در دنیای گیتی، گیاه. هوم آسمانی را پسر اورمزد و موبدی آسمانی دانسته‌اند که همانند موبدان به خدایان فدیة نثار می‌کند. این گیاه در مراسم دینی زرتشتیان، نمادی از هوم سید است که آن را گوگرد نیز می‌خوانند؛ هوم گیاهی اساطیری است که در ته دریای فراخکرد می‌روید و بی‌مرگی می‌آورد و در بازسازی جهان به‌کار خواهد آمد (آموزگار، ۱۳۹۱: ۳۶). شیره این گیاه طی مراسمی خاصی گرفته و در مراسم مذهبی نوشیده

که یکی در بالای دیگری است؛ بال‌های برگ خرمایی امکان دارد، اصیل‌ترین شکل برگ خرمای تزیینی ساسانی باشد (پرادا، ۱۳۵۷: ۳۰۸). روی مُهرهای ساسانی نیز نقوش گیاهی مربوط به درخت نخل - که مقدس بوده- و دو جانور شاخ‌دار ایستاده در دو سوی این درخت، دیده می‌شود (دادور و منصوری، ۱۳۸۵: ۱۰۳).

تصویر ۴- مُهر ساسانی متعلق به چهارم میلادی، از جنس سنگ یمانی با نقش درخت مقدس و دو قوچ (موزه بریتانیا: www.britishmuseum.org)

۳-۴- نقوش نمادین جمادات و اجرام سماوی نمادهایی که در گروه جمادات قرار گرفته‌اند، مانند آتشدان و آتش، روی مُهرهای ساسانی به صورت منفرد حک شده‌اند. آتش و آتشدان از نقوش متداول مُهرهای دوره ساسانی هستند. در واقع، آتش و آتشدان در مرکز آیین‌های دین مزدیسنا قرار داشتند. در دوره ساسانی -که مذهب مزدیسنا مذهب حاکم بود- هر پادشاه در طی مراسم تاج‌گذاری خود آتشی وقف می‌کرده که نشان و سمبول سلطنت او محسوب می‌شده است (کریستین سن، ۱۳۶۷: ۱۸۶). آتشدان نمادی از درگاه بهشت است و مُهرهایی که بر روی آن‌ها نقش آتشدان حک شده، می‌توانند خطاب به اهورامزدا باشند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۹۸۲). نمادی مانند روبان موج نیز در این گروه قرار می‌گیرد که معمولاً بر گردن حیواناتی مانند قوچ و اسب حک شده است و یا به حلقه سلطنت متصل است. دستار در فرهنگ و ادبیات پارسی به معنای شال و دستمال است که از دو بخش «دست» و «آر» تشکیل شده است. در فرهنگ فارسی یکی از معانی دست، پیروزی است؛ بنابراین، می‌توان چنین نتیجه گرفت که دست در ترکیب «دست-آر» می‌تواند به معنی آورنده پیروزی باشد و صفت آورنده پیروزی، از ویژگی‌های قره ایزدی است (سودآور، ۱۳۸۴: ۳۴). دستار زربفت و مروارید در دوره ساسانی به گفته پروکوپیوس، پس از مقام سلطنت، بزرگ‌ترین نشانه افتخار بود؛ این دستار بر سر پادشاه و یا کمر او بسته می‌شد و ادامه آن، به صورت روبان مواجی نشان داده می‌شد؛ دستار و روبان، نمادی از داشتن قره ایزدی بوده و در برخی از نقوش به حلقه سلطنت نیز گره خورده است (کریستین سن، ۱۳۶۷: ۵۳۸-۵۳۷). روبان مواجی که در مُهرهای ساسانی، به دور گردن

حیواناتی مانند قوچ و اسب و یا گل‌ها نیز بسته شده است، نمادی از فرهمند بودن این موجودات است و «این نوارها هویتی کیهانی نیز داشته‌اند» (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۱۰۸۲). در ارتباط با نماد اجرام سماوی -که بر روی اکثر مُهرهای ساسانی حک شده است- می‌توان نماد ماه و ستاره را نام برد که در مواقعی، به صورت منفرد نیز نقش شده‌اند. نقش ماه، روی مُهرهای ساسانی بسیار دیده می‌شود.

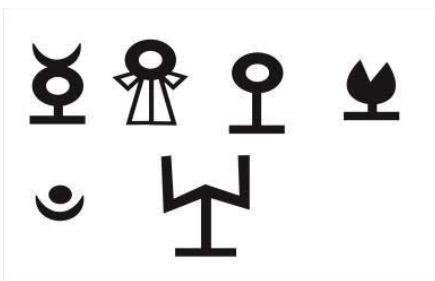
بر اساس هفتمین پشت اوستا، ماه مسکن امشاسپندان و حامی ستوران بوده است (عقیقی، ۱۳۸۳: ۶۱۹؛ بهار، ۱۳۸۶: ۷۶). نظام نجومی، حتی از بدوی‌ترین دوران زندگی انسان، دارای جذابیتی مسحورکننده بوده و مراسم آیینی در ارتباط با آسمان و اجزای آن، منزلت خاصی داشته است (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۱۰۳۵). روی بسیاری از مُهرهای ساسانی، نقش ستاره شش‌پر و در مواقعی ستاره چهارپر مشاهده می‌شود و برخی از مُهرها نیز نقش نمادین برج‌ها را دارند که نشانگر آگاهی ساسانیان از علم نجوم بوده است؛ همچنین روی برخی از این مُهرها، نقش ستاره چهارپر نیز دیده می‌شود که احتمالاً به مسیحیانی تعلق داشته است که در قلمرو ساسانیان می‌زیسته‌اند.

تصویر ۵- مُهر ساسانی با نقش آتش و آتشدان (موزه هنرهای زیبا بوستون: <https://www.mfa.org>)

۳-۵- منوگرام‌ها

بر بسیاری از مُهرهای دوره ساسانی نقوشی انتزاعی حک شده است که دارای عناصری مانند شاخ گاو، هلال ماه، ستاره، حلقه و لنگر است و به مُهرهای نشان معروف هستند که در فارسی میانه به آن نشان (nisan) می‌گفتند.

تصویر ۶- نقوش حک شده بر روی کلاه افراد خاندان

نقش این مهرها غیرقابل تعبیر به شمار می آیند و می توانند برساخته از حروف خط پهلوی باشند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۹۹۷). از نظر گوبل، اکثر مهرهایی که نقش منو گرام دارند، به روحانیون زردشتی تعلق داشتند. در هیچ کدام از آنها، به دارنده مهری از طبقه دیگر تأکید نشده است. این گونه مهرها، در آتشکدهها برای مهر اسناد اداری به کار می رفت. بسیاری از اثر این مهرها از محوطه های باستان شناسی مانند آتشکده تخت سلیمان و قصر ابونصر یافت شده است. بنابراین، می توان تا حدودی این مهرها را جزو مهرهای اداری دوره ساسانی به شمار آورد که مورد استفاده موبدان و کارکنان رسمی دولت ساسانی بوده اند (گوبل، ۱۳۸۷: ۶۷). نکته قابل توجه در رابطه با منو گرامها این است که، نقوش به کار رفته در ترکیب آنها، روی تاج پادشاهان ساسانی نیز استفاده می شده است؛ علائمی مانند ستاره، هلال ماه، گوی یا بال پرندگان. علامتهایی که بر روی مهرها به صورت منو گرام نقش شده اند، روی کلاه افراد خاندان سلطنتی ساسانی در نقش برجسته ها نیز حک شده اند؛ حتی در مواقعی این نشانها روی بدنه یا افزار اسب، ظروف و لوحه های گچی نیز مشاهده می شوند. این علامتها، نشانگر جایگاه اجتماعی افراد بوده اند و احتمالاً معانی اختری و آسمانی نیز داشته اند. زیرا علامتهایی مانند هلال ماه، ستاره و یا حلقه همه نشانگر فضا و آسمان می باشند (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۷۵) یکی از نقشهایی که در ترکیب منو گرامها دیده می شود، نقش ترکیبی هلال ماه، حلقه و خط است که از نظر ابوالعلاء سودآور نشانه ای از سه وضعیت ماه است (سودآور، ۱۳۸۴: ۴۲۷).

تصویر ۷- نقش سه حالت ماه که در منو گرامهای ساسانی دیده می شود (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۸- منو گرامهای ساسانی (مأخذ: نگارندگان)

جدول ۸. نمادهای جمادات و اجرام سماوی (مأخذ: نگارندگان)

نمادهای جمادات و اجرام سماوی		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
	آتش و آتشدان ماه و ستاره	• آتش: نماد زمینی آتش، نماد فرّه ایزدی، نماد خورشید و گرما • آتشدان: نماد درگاه بهشت • ماه و ستاره: نماد برکت و حاصلخیزی
	روحانیون آتش و آتشدان برسم	• برسم: مظهر دنیای نیابتی
	گل لاله روبان	• روبان: نماد فرّه ایزدی نماد سلطنت و نشانه ای کیهانی
	هلال ماه ستاره	• ماه: نماد حیات گیاهی، باران و حاصلخیزی، نماد ایزد ماه • ستاره: نماد الهه آناهیتا، نماد ایزد تیشتر، نماد نور مقدس نماد فروهر موجودات

جدول ۹. نمادهای منو گرامها (مأخذ: نگارندگان)

نمادهای منو گرامها		
نمونه ها	عناصر	مفاهیم نمادین
	هلال ماه	• هلال ماه: نماد باروری و حاصلخیزی، نماد باران زایی نماد ایزد ماه
	حلقه	• حلقه: نماد حلقه مهر (حلقه عهد پیمان) نماد قرص خورشید، نماد زمان لاپتئاهی
	ستاره	• ستاره: نماد الهه آناهیتا نماد ایزد تیشتر نماد نور مقدس و فروهر موجودات
	داس لنگر	• داس: نماد سر عقاب (پرنده خورشید) لنگر: نماد گنبد آسمان
	هلال ماه حلقه خط	• نماد سه حالت ماه: اندر ماه، پرماه و کشفنگی • نماد ی از گاو و باروری

نتیجه گیری

مهرهای دوره ساسانی را می توان به دودسته مهر اداری و مهر شخصی تقسیم کرد؛ مهرهای اداری مخصوص کارکنان دولت ساسانی، به خصوص روحانیون و موبدان

ساسانی بوده که تقریباً در رأس تمامی امور مملکتی قرار داشته‌اند و مهرهای ایشان نیز نقوشی خاص و تقریباً نقش منوگرام‌ها داشته‌اند؛ در مورد پرسش این پژوهش که مضامین و مفاهیم نقوش به‌کار رفته در مهرها چه بوده و چه ارتباطی با باورهای دینی و اساطیر دوره ساسانی داشته است؟ باید گفت که، برای ترجمان این زبان رمزی و نمادین باید به اسطوره‌های متداول در آن عصر رجوع کرد و سعی در شناخت آن‌ها داشت؛ زیرا زبان اسطوره، زبان نمادین است و در آثار هنری، این زبان تبدیل به صور نمادین می‌شود و کارکردی جادویی ایفا می‌کند. همچنین در مورد چرایی استفاده از نمادها، می‌توان این را هم مدنظر قرارداد که انسان عصر باستان برای مقدس جلوه دادن برخی از امور و یا اشیاء، دست به خلق نمادها می‌زد و در واقع، آنان را نمادین می‌کرد؛ با این کار، به یک شیء خاص و یا یک گیاه یا حیوان مفهومی مقدس می‌بخشید و یا از لحاظ روانی، آن را مورد اهمیت جلوه می‌داد و سعی در متعالی کردن آن داشت. یکی از نکات قابل‌توجه در ارتباط با نمادهای روی مهرهای ساسانی این است که، اکثر نمادها، در ارتباط با باروری و برکت‌بخشی و حاصل‌خیزی طبیعت است و شاید یادآور نظر محقق ارجمند «جیمز جرج فریزر» باشد که عقیده دارد، تمامی اسطوره‌های انسان عصر باستان، ریشه در باروری و حاصل‌خیزی طبیعت دارد و اصلاً انسان برای طلب باروری دست به خلق اسطوره‌ها و نمادها زده است؛ این گفته، در مورد مهرهای ساسانی نیز تا حدودی صحت دارد. مهرهای ساسانی، نه تنها به‌منظور تأیید سند ساخته می‌شدند و در امر تجارت و ... به کار می‌رفتند؛ بلکه به‌عنوان تعویذ و یا طلسم نیز به‌کار برده می‌شدند. نقوش مهرهای ساسانی را از لحاظ ارزش‌های نمادین و مفاهیم می‌توان در دو قالب تفکیک کرد:

الف) نقوشی که در درون خود مفاهیم اسطوره‌ای و نمادین دارند. نقوش اساطیری شامل نقش ایزدان و نقوش انسانی و نقوش و نمادهای جانوری و گیاهی و نیز جمادات و اجرام سماوی است.

ب) نقوشی که هنرمند مهرتراش از سایر فرهنگ‌ها و یا نسل‌های گذشته اقتباس کرده است.

پی نوشت

۱- بر بسیاری از مهرهای دوره ساسانی نقوشی انتزاعی حک شده است که دارای عناصری مانند شاخ گاو، هلال ماه، ستاره، حلقه و لنگر است و به مهرهای نشان معروف می‌باشند که در فارسی میانه به آن نشان (nisan) می‌گفتند. از نظر اکرم‌ن(۱۳۸۷: ۹۹۷) نقش این مهرها غیر قابل‌تعبیر به‌شمار می‌آیند و می‌تواند برساخته از حروف خط پهلوی باشند. از نظر روبرت گوبل(۱۳۸۷: ۶۷) اکثر مهرهایی که دارای نقش منوگرام می‌باشند، به روحانیون زردشتی تعلق داشته است و هیچ‌کدام از

آن‌ها به دارنده مهری از طبقه دیگر تأکید ندارد. این‌گونه مهرها، در آتشکده‌ها برای مهر اسناد اداری به کار می‌رفته است و بسیاری از اثر این مهرها از محوطه‌های باستان‌شناسی مانند آتشکده تخت سلیمان و قصر ابونصر یافت شده است و بنابراین می‌توان تا حدودی این مهرها را جزو مهرهای اداری دوره ساسانی به‌شمار آورد که مورد استفاده موبدان و کارکنان رسمی دولت ساسانی بوده‌اند.

۲- قابل ذکر است که ایزد تیشتر و ایزد بهرام به نقش حیوانات در هنر ساسانی متجلی شده‌اند.

۳- نقش فرشته‌ای که در قالب پسرپچه‌ای بالدار (پوتو / پوتی) آراسته است (Aavitsland, 2012: 274).

منابع

- آموزگار، ژاله و تفضلی، احمد(۱۳۸۹). *اسطوره زندگی زردشت*، بابل: کتاب‌سرای بابل.
- آموزگار، ژاله(۱۳۹۱). *تاریخ اساطیری ایران*، تهران: سمت.
- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم(۱۳۷۷). *اسطوره بیان نمادین*، تهران: سروش.
- اشراقی، احسان و نادری قره‌بابا، حسین(۱۳۸۶). نقش سکه و مهر در اقتصاد ساسانیان، *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، شماره ۲۵، ۱-۱۸.
- افضل طوسی، عفت‌السادات(۱۳۹۱). گلیم حافظ نگاره بز کوهی از دوران ایران باستان، *نگره*، دوره ۷، شماره ۲۱، ۵۵-۶۷.
- افضل طوسی، عفت‌السادات و حسن‌پور، مریم(۱۳۹۱). نقش نمادهای آیینی و دینی در نشانه‌های بصری گرافیک معاصر ایران، *مطالعات ملی*، دوره ۱۳، شماره ۴۹، ۱۳۵-۱۶۲.
- بهار، مهرداد(۱۳۸۶). *پژوهشی در اساطیر ایران*، تهران: آگه.
- بهار، مهرداد و شمیسا، سیروس(۱۳۸۸). *نگاهی به تاریخ اساطیر ایران باستان*، تهران: علم.
- بیانی، ملکزاده(۱۳۷۵). *تاریخ مهر در ایران*، تهران: یزدان.
- پرادا، ایدت(۱۳۵۷). *هنر ایران باستان*، ترجمه یوسف مجیدزاده، تهران: دانشگاه تهران.
- پوپ، آرتور و اکرم‌ن، فیلیس(۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز*، ترجمه ناصر نوروز زاده چگینی و پرویز مرزبان، جلد دوم، تهران: علمی فرهنگی.
- تفضلی، احمد(۱۳۶۴). *مینوی خرد*، تهران: توس.
- جدی، محمدجواد(۱۳۸۷). *مهر و حکاکتی در ایران*، تهران: فرهنگستان هنر.
- دادور، ابوالقاسم و منصور، الهام(۱۳۸۵). *درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان*، تهران: دانشگاه الزهراء.
- داناسرشت، سمیرا(۱۳۹۱). *بررسی نمادهای اساطیر ایران بر روی مهرهای دوره ساسانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه هنر تهران.
- زکریایی کرمانی، ایمان(۱۳۸۵). *بررسی نقوش اساطیری در منسوجات ساسانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس.
- ژیران، ف. (۱۳۸۵). *اساطیر یونان*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل‌پور، تهران: کاروان.
- سودآور، ابوالعلاء(۱۳۸۴). *قره‌ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان*، تهران: نی.
- صدری، مهرداد(۱۳۸۴). *نمادگرایی در هنر هخامنشی و ساسانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس.

- طلایی، حسن (۱۳۹۲). *مهر در ایران از آغاز تا صدر اسلام*. تهران: سمت.
- غیفی، رحیم (۱۳۸۳). *اساطیر و فرهنگ ایرانی*. تهران: توس.
- قلی‌زاده، خسرو (۱۳۹۲). *دانشنامه اساطیری جانوران و اصطلاحات وابسته به آن*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- گریستن سن، آرتور (۱۳۶۷). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی، تهران: امیرکبیر.
- گوبل، روبرت (۱۳۸۴). *گیل مهرهای تخت سلیمان*. ترجمه فرامرز نجد سمیعی، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- گیرشمن، رومن (۱۳۹۰). *هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی*. تهران: علمی فرهنگی.
- مصباح اردکانی، نصرت‌الملوک و دادور، ابوالقاسم (۱۳۸۷). نقش-مایه زن بر روی مهرهای ایران از دوره پیش خطی تا پایان دوره ساسانی، *زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، دوره ۶، شماره ۴ (پیاپی ۲۳)، ۱۶۱-۱۸۲.
- محدثه ملکان (۱۳۹۰). *بررسی ارتباط نقوش و کتیبه‌ها در مهرهای دوره ساسانی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا.
- هرمان، جورجینا (۱۳۷۳). *تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان*. ترجمه مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- هوشیار، مهران و اسلامی، مولود (۱۳۸۸). بررسی مهرهای ساسانی موزه آذربایجان تبریز، *نقش‌مایه*، سال دوم، شماره ۴، ۱۷-۲۴.
- هینلز، جان (۱۳۹۱). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: چشمه.
- References**
- Afifi, R. (2005). *Iranian Mythology and Culture*, Tehran: Toos (Text in Persian).
- Afzaltousi, E. (2013). Rug the Preserver of Wild Goat Since the Ancient Times, *Negareh*, Vol: 7, No: 21, pp: 55-67 (Text in Persian).
- Afzaltousi, E.; Hasanpour, M. (2013). Role of Ritual and Religious Symbols in Contemporary Visual Graphical Signs of Iran, *National Research*, Vol: 13, No: 49, pp: 135-162 (Text in Persian).
- Amoozgar, J.; Tafazzoli, A. (2011). *Zoroaster's Mythological Life*, Babol: Babol Bookshop (Text in Persian).
- Amoozgar, J. (2011). *Mythological History of Iran*, Tehran: Samt (Text in Persian).
- Aavitsland, K. B. (2012). *Imagining the Human Condition in Medieval Rome: The Cistercian Fresco Cycle at Abbazia Delle Tre Fontane*, Ashgate, Ltd.
- Bahar, M. (2008). *A Research in Iranian Mythology*, Tehran: Agah (Text in Persian).
- Bahar, M.; Shamisa, S. (2010). *An Introduction to Mythology History of Ancient Iran*, Tehran: Elm (Text in Persian).
- Bayani, M. (1997). *History of Seals in Iran*, Tehran: Yazdan (Text in Persian).
- Brunner, Ch. J. (1978), *Sasanian Stamp Seals in the Metropolitan Museum of Art. Metropolitan Museum of Art*, New York: N. Y.
- Esmailpour, A. (1999). *Myths: The Symbolic Expression*, Tehran: Soroush (Text in Persian).
- Christensen, A. (1989). *Le' Iran Sous Les Sassanides*, R. Yasami, Tehran: Amir Kabir (Text in Persian).
- Cistercian Fresco Cycle at Abbazia Delle Tre Fontane*, Ashgate, Ltd.
- Dadvar, A.; Mansouri, E. (2007). *An Introduction to Mythologies and Symbols of Iran and India in*
- Ancient Times*, Tehran: Alzahra University (Text in Persian).
- Danaseresht, S. (2013). *A Review on Iranian Mythological Symbols on Sassanid Era Seals*, Tehran Art University (Text in Persian).
- Eshraghi, E.; Naderi Gharehbaba, H. (2008). Role of Coin and Seal in Sassanid Economy, *Geography and Planning*, No: 25, pp: 1 - 18 (Text in Persian).
- Girshman, R. (2012). *L'Art De L'Iran Parthes et Sassanides*, Tehran: Elmi Farhangi (Text in Persian).
- Gholizadeh, K. (2014). *Mythological Encyclopedia of Animals and Related Terms*, Tehran: Parseh (Text in Persian).
- Gobl, R. (2006). *Cietonbullen Vo,tacht-E-Suleiman: Ein Beitrag Zur Spatsa Sanidschen Sphragistik*, F. Najd Sammimi, Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Iran (Text in Persian).
- Guirand, F. (2007). *The Myths of Greece*, A. Esmaeelpour, Tehran: Karoon (Text in Persian).
- Haff, D. (1987). Technological Observations on Clay Bullae from Takht- I Soleiman, Mesopotamia, Vol: 22.
- Herrmann, G. (1995). *The Iranian Revival*, M. Vahdati, Tehran: IUP (Text in Persian).
- Hinnells, J. R. (2013). *Persian Mythology*, J. Amoozgar, A. Tafazzoli, Tehran: Cheshmeh (Text in Persian).
- Hoshiar, M.; Eslami, M. (2010). *A Study on Sassanid seals of Tabriz Azerbaijan Museum*, Naghshmayeh, Vol: 2, No: 4, pp: 17-24 (Text in Persian).
- Jeddi, M. J. (2009). *Seals and Engravings in Persia*, Tehran: Iranian Academy of the Arts (Text in Persian).
- Malekan, M. (2012). *A Study on Relation of Motifs and Inscriptions in Sassanid Era Seals*, Bu-Ali Sina University (Text in Persian).
- Mesbah Ardakani, N.; Dadvar, A. (2009). Studying The Female Motifs on the Persian Seals, *Woman in Development and Politics*, Vol: 6, No: 4, pp: 161-182 (Text in Persian).
- Perkhanian, A. (1997). *The Book of Thousand Judgments: A Sasanian low-book*, New York: .....
- Pope, A.; Ackerman, Ph. (2009). *A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to Present* (Vol:2), N. Norouz-zadeh Chegini, P. Marzban, Tehran: Elmi Farhangi (Text in Persian).
- Porada, E. (1979). *The Art of Ancient Iran, Pre Islamic Cultures*, Y. Majidzadeh, Tehran: University of Tehran (Text in Persian).
- Sadri, M. (2006). *Symbolism in Achaemenes and Sassanid Art*, Tarbiat Modares University (Text in Persian).
- Soudavar, A. (2006). *The Aura of Kings: Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship*, Tehran: Ney (Text in Persian).
- Tafazzoli, A. (1986). *Glossary of Menog I Xrad*, Tehran: Toos (Text in Persian).
- Talai, H. (2014). *Seal Making in Iran: From Earliest Times to the Beginning of Islamic Era*, Tehran: Samt (Text in Persian).
- Zakariayee Kermani, I. (2007). *A Study on Mythological Motifs in Sassanid Garments*, Tarbiat Modares University (Text in Persian).
- <http://www.britishmuseum.org>
- <http://www.sigilla.at/HtmlEn/index.html>
- <https://www.mfa.org>

Sassanid Seals Symbolism¹

N. Marandi²
F. Mahmoudi³

Received: 2016.07.24
Accepted: 2017.05.15

Abstract

Sassanid Seals' Motifs presented in bestial, vegetative and human forms, indicate the effect and influence of mythical beliefs symbols and religious beliefs. The main part of these illustrations are based on khvarenah and gods of Zoroastrian religion and also partly from other cultures and civilizations. The present paper aims to study Sassanid seals' motifs and find out their function and the reason they were used. The research questions are: 1- what was the aim of using these seals during Sassanid era? 2- what concepts are used in these seals' motif and what is their connection with religious and mythical beliefs of Sassanid era? To answers these questions, the author first presents an explanation about how these seals work and what is their physical shape; then an explanation about symbol and myth is presented and finally, the motif of these seals are interpreted by presenting a number of Sassanid seals. The study concludes that religious and mythical beliefs of an individual had the greatest effect on choosing a seal. On the function of these seals, one must add that, beside the usage as a kind of ownership document, they also worked as a talisman and such point played a very important role in selecting a seal.

Key words: Sassanid Seals, Symbolic Motifs, Myth

¹ DOI: 10.22051/jjh.2017.10983.1143.
present paper is extracted from the M.A. Thesis of N. Marandi in Mazandaran University," titled: Decryption and Symbolism of Sassanid Seals' Motifs."

² M.A of Art Research, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. lotuuus_ayin@yahoo.com

³ Associate Prof. of Art Research, University of Mazandaran, Babolsar, Iran, (Corresponding Author).
F.mahmoudi@umz.ac.ir